

УДК 821.161.2.09 «1941/1943»(082)

ДІЯЛЬНІСТЬ ЛІТЕРАТУРНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В УМОВАХ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941–1942 РОКІВ

Оксана Салата

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті розкрито діяльність літературної інтелігенції, що залишилася на окупованих територіях і в умовах нацистського режиму продовжувала творити і працювати. Принципи об'єктивності та історизму вимагають висвітлення літературного простору періоду Другої світової війни, розкривши повну картину літературного та поетичного потенціалу українських митців. Через свої твори поети і письменники намагалися показати власне бачення ситуації, що склалася на захоплених територіях, висвітлити повсякденне життя пересічних українців, підтримувати патріотичний дух у місцевого населення та його прагнення до свободи. Твори літературної інтелігенції сприяють розкриттю повної картини трагедії Другої світової війни, а тому вимагають подальших досліджень

Ключові слова: літературна інтелігенція, поети, письменники, повсякденне життя, нацистський окупаційний режим, періодичні видання.

Роки Другої світової війни змушують нас усвідомити важливу соціальну роль творчої літературної інтелігенції у житті суспільства, що допомогла населенню пережити нацистську окупацію, не втрати віру у перемогу. Маємо численні дослідження про діяльність інтелігенції, яка діяла в тилу Радянського Союзу та на фронті. Наразі об'єктивного висвітлення потребує одне з важливих питань історії війни – життя і творчість майстрів прозового та поетичного слова в умовах нацистського окупаційного режиму.

Протягом останніх тридцяти років вітчизняні історики досліджували діяльність української культурно-мистецької еліти лише в контексті загальних праць про Другу світову та німецько-радянську війни. Розкривалися окремі аспекти життя та діяльності переважно тих митців, хто під час війни реалізував свій творчий доробок у далекому тилу, надихаючи робітників, та на фронті, закликаючи бійців Червоної армії до переможних дій. Це переважно праці, у яких висвітлено соціально-економічне життя української літературної та мистецької інтелігенції, діяльність окремих професійних груп: майстрів театру, науковців, лікарів та ін. Лише протягом останніх років вітчизняні історики почали активніше досліджувати життя української літературної інтелігенції, яка змушена була жити і працювати в умовах нацистської окупації 1941–1944 р. Серед них праці істориків, що вивчали різні аспекти діяльності наукової та творчої інтелігенції Рейхскомісаріату «Україна» та зони військової окупації, зокрема М. В. Коваль [2] В. М. Гайдабура [1], В. О. Шайкан [5], К. Курилишин [3], В. А. Нестеренко [4].

Досліджуючи особливості окупаційного режиму, згадані історики намагалися довести, що, незважаючи на тимчасову окупацію німецькою армією території України, письменники та поети продовжували свою творчу діяльність, іноді співпрацюючи з «ною» владою, найчастіше щоб зберегти національну культуру та традиції.

Одним із перших, хто почав розглядати діяльність української інтелігенції в умовах нацистської окупації був відомий український історик М. В. Коваль. Досліджуючи суспільно-політичне життя українського народу, він показав діяльність «Просвіти» в умовах «нового порядку» 1941–1944 рр., зокрема спроби цієї організації вижити у складних умовах і зберегти національні традиції та віру українського народу у майбутню перемогу. Оцінюючи їх роботу, дослідник зауважив, що діяльність цих організацій була спрямована на збереження культурних традицій та пам'яті українського народу.

Діяльність театральної інтелігенції розкриває В. М. Гайдабура. У своїх працях він показує роботу українських акторів, їх бажання донести до українського народу через власну творчість слово Тараса Шевченка, Квітки-Основ'яненка, Івана Франка, Лесі Українки та інших відомих українських митців [2, 15–28]. Автор не лише розкриває усі труднощі театральної діяльності під пильним спостереженням окупаційної влади, але й показує необхідність їхньої праці, адже театри в цей час стають осередками спілкування однодумців.

В. О. Шайкан, досліджуючи питання колаборації української інтелігенції, осмислюючи складні суспільні процеси, намагалась визначити причину співпраці частини української інтелігенції з окупаційною владою. У своїй праці вона показує діяльність освітян, медиків, науковців, але поза її увагою залишалася творча літературна інтелігенція, зокрема письменники та поети, які своїм словом збудували народ і намагалися не втрачати віру в майбутню вільну Україну [1, 6–11].

При вивченні україномовних газет та часописів на окупованій нацистською Німеччиною території історик К. Курилишин розкрив важливі аспекти життя українського народу під час німецької окупації, зокрема становище селян та городян, їх правовий статус та труднощі життя під окупацією. Проте він недостатньо уваги приділив висвітленню творчості письменників та поетів [3, 121–125].

Наразі, щоб картина діяльності української інтелігенції була повною, глибокого дослідження потребує діяльність літературної інтелігенції, зокрема письменників та поетів, які у своїх працях відображали переживання українців, їх прагнення й сподівання. Творчість українських поетів і письменників у роки нацистської окупації є дуже важливим аспектом, який допоможе історикам розкрити умови життя і діяльності творчої інтелігенції у період радянсько-німецької війни. Залишити поза увагою це питання, означає проігнорувати творчість українських митців, які з тих чи інших причин залишилися на окупованих нацистською армією територіях.

Багато праць написано про творчість таких відомих в Україні та за її межами письменників та поетів, як Павло Тичина, Микола Бажан, Володимир Сосюра,

Максим Рильський, Андрій Малишко, Степан Олійник, Іван Нехода, Микола Нагнибіда, Юрій Яновський, Іван Ле та ін. Добре висвітлена творчість членів Спілки письменників України, які перебували в діючій Червоній армії, як-от: Сави Голованівського, Івана Гончаренка, Любомира Дмитерка, Олекси Десняка, Якова Качури, Костя Герасименка та багатьох інших [3, 132–136.]. Утім, повної картини культурного й мистецького життя в Україні під час війни витворити не вдасться, якщо не вивчити також і творчість митців, які писали свої твори в окупованих нацистами українських містах, містечках і селах. Цей аспект має велике значення ще й тому, що з поетичних і прозових творів окупаційного періоду ми дізнаємося про прагнення українського народу, який навіть за таких важких умов зберіг власні традиції, не перестав мріяти про незалежну державу. Тож відродження історичної пам'яті, повернення із забуття імен тих, хто незаслужено був викреслений з історії українського народу, є нагальним завданням сучасної історіографії.

Умови та стратегія виживання інтелігенції в період нацистської окупації в роки Другої світової війни, зокрема й літературної були надзвичайно складними. Виокремлено низку категорій, на які фактично розподілилися представники цієї суспільної когорти, формуючи свої життєві стратегії та моделі поведінки.

У яких умовах зростало поетичне слово першої половини 1940-х років, які думки до читача прагнули донести поети й письменники у своїх творах, – усе це ми можемо збагнути, звернувшись до тогочасних джерел – окупаційних газет і часописів. Окремі твори, що друкувалися на їхніх шпальтах, були написані під впливом пропаганди, яка здійснювалася окупаційною владою. Але більшість із них випромінювала любов до Батьківщини, свого народу, це був відчайдушний крик душі, що виривався назовні, незважаючи на неймовірно складні умови.

Протягом 1941–1944 рр. Українські землі стали ареною воєнного протистояння двох держав – нацистської Німеччини та СРСР. І дослідникові важливо зрозуміти, що відчували, про що думали, як змогли вистояти в умовах фашистського поневолення пересічні українці.

У перші місяці окупації нацистська влада на чолі з Альфредом Розенбергом, рейхсміністром для окупованих Східних територій, була дещо лояльна до місцевого населення. Новий уряд прагнув використати незадоволення українців політикою радянського уряду в довоєнний період. Щоб посилити ці настрої й одержати підтримку місцевого населення, керівництвом рейхскомісаріату «Україна» було прийнято рішення употужнити інформаційний вплив на населення окупованих територій через засоби масової інформації, зокрема періодичні видання, яких на території рейхскомісаріату «Україна» та зони військової адміністрації видавалося понад 400. Крім повідомлень з «Головної квартири фюрера», окупаційна влада дозволяла розміщувати на шпальтах газет і часописів повідомлення про життя населення міст і сіл в окупації, заходи, які здійснювалися місцевою владою. Друга й третя сторінки більшості газет були

присвячені творчості місцевих українських поетів і письменників, твори яких у ті часи були надзвичайно важливими для українців.

Не була в цьому аспекті винятком і Вінниччина, окупована нацистською Німеччиною серед інших українських територій. Помітну роль у житті населення регіону відігравали газети «Вінницькі вісті», «Козятинські вісті», «Літературна газета». Ці періодичні видання були основним засобом розповсюдження необхідної окупантам інформації, саме їх місцеве населення чекало й читало іноді з жахом, іноді – з очікуванням, що рано чи пізно українці звільняться як від влади нацистів, так і радянського режиму.

Оскільки друкування періодичних видань було одним із засобів упровадження політики Третього рейху на захоплених територіях, Міністерство народної освіти і пропаганди Німеччини спільно з Міністерством східних окупованих територій створювало всі умови для підготовки й видання таких засобів масової інформації. Кадровий склад для редакцій газет добирався з числа української інтелігенції, переважна частина якої залишилася на окупованій території з вірою у можливість створити й розбудувати нову власну державу.

На території Вінниччини, як і на всій території рейхскомісаріату «Україна» та зони військової адміністрації, періодичні видання перебували під пильним контролем завойовників. Незважаючи на жорстку цензуру окупаційної влади, на їх шпальтах дозволялося друкувати літературні доробки українських поетів та письменників рідною мовою.

Тому, користуючись цим дозволом, поети й письменники, щоб хоч якось морально підтримати місцеве населення, постійно пропонували редакціям газет і журналів свої твори. Досить часто редактори газет і часописів самостійно формували літературні рубрики, присвячені ювілейним датам тих чи інших митців¹. Так, наприклад, у всіх без винятку періодичних виданнях на початку березня третя сторінка, а то й усі чотири, були присвячені творчості Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Бориса Грінченка й інших відомих українських літературних і культурних діячів.

Аналіз вінницької преси періоду німецької окупації дає можливість розглянути особливості літературного процесу тих часів, зокрема поезики 1941–1943 рр.

На сторінках тогочасних газет і часописів представлені поетичні твори маловідомих, а то й зовсім не знаних донині, поетів Вінниччини й інших регіонів України, серед яких Михайло Ситник, Петро Карпенко-Криниця, Валеріян Тарноградський, Юрій Буряківець, Ярема Байрак (Харитон Бородай), Борис Олександрів (Грибінський), Марійка Підгірянка (Марія Ленерт-Домбровська), Ярина Вітюк, Євген Яворівський, Федір Дудко, Василь Колодій,

¹ Нестеренко В.А. Сценічне мистецтво у військовій зоні України в 1941-1943 рр. // Сторінки воєнної історії України: Збірник наукових статей. Випуск 9, Частина 3. – К., 2005. – 155 с.; Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX-XX ст. Соціально-політичний портрет. – К., 1993. 176 с.; Нариси історії української інтелігенції: У 3 т. – К., 1994. – 153 с.; Коваль М.В. Українська культура та її діячі в політиці німецьких колонізаторів // Український історичний журнал. – 1993. – № 9. – С. 13–28; Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. – К.: "Основи", 1997. – 423 с.

Богдан-Ігор Антонич, В. Шахворост, П. Безвербний, Юрій Буряківець та багато інших².

У даній статті пропонуємо розглянути творчість поетів окупованої нацистською Німеччиною Вінниччини. Найбільшої уваги, на думку автора, заслуговують поезії, в яких розкрито теми війни, України, кохання, природи. Особливістю поезії Вінниччини окупаційного періоду є домінування теми, яка об'єднує авторів різних політичних і життєвих поглядів, – показ України, часто вільної, могутньої, щасливої. Звернення до теми кохання зумовлене прагненням людини вижити в найстрашніший період лихоліть і зневіри. Характерною рисою поезики творів цього періоду є також висвітлення авторами різних філософських тем: добра й зла, буття й смерті, духовності, моральності, пошуку себе у світі, вибору життєвого шляху тощо. Переважна більшість поетів виступає за звільнення Батьківщини від будь-яких поневолювачів і закликає український народ не втрачати віри у майбутнє власної держави.

Вірші Михайла Ситника («В полі», «Напис на дубі») присвячені дитячим спогадам про рідний край, де ліричний герой колись мандрував полем, лісом, річкою, – усе це таке миле серцю.

В полі

Я знов проходжу полем стоголосим
Повз ячмені, повз гречку медову...
О, поле, поле, ти мені приносиш
Любов гарячу, пісеньку нову.
Це ж ти мені шумиш налитим житом,
Десь в далині торкаючись небес...
З тобою я навчився говорити
І розуміть по-своєму тебе... [8, 4–5].

Подорожуючи в минуле, він принагідно розповідає про те, що трапилося з Україною, як важко тепер не впасти у відчай. Підкреслює, що потрібно вистояти, адже українці ніколи не здавалися, у них є майбутнє.

Петро Карпенко-Криниця у своїх творах («Людина», «Прихід весни», «На світанку» та ін.) звертається до читача, намагаючись описати зміни (й у природі, й у навколишньому), що сталися з приходом загарбницьких військ. Поет змальовує буденне життя окупованого міста, зазначає, що вже ніби й не чути «грізних бомб», але життя важке, завмерло в очікуванні чогось страшного, невідомого.

На світанку

Не кричать, не ридають уже
Паровози.
І від хмар

² Козятинські вісті. – 15 грудня 1942. – С. 3; Вінницькі вісті. – 7 січня 1943. – С. 3–4,6; Вінницькі вісті. – 4 жовтня 1942. – С. 3-4; Вінницькі вісті. 25 квітня 1943. – С. 3; Вінницькі вісті. – 10 жовтня, 1943. – С. 3.

Грізних бомб
не розноситься
Гук.
Тільки зорі лежать і лежать,
Наче сльози
І спадають
На сірій
Стривожений
Брук.
Хтось лежить,
Кров розливши на розі
Багряну.
Вітру шум,
Грім гармат
Приліта
З-за Дніпра.
Він лежить.
На гарячу розмову
Не встане,
Хоч вже ранок бреде
І вставати
Пора...» [10, 3].

Поезія Бориса Олександріва (Грибінського) також представлена у періодиці окупованої Вінниччини. Дуже яскраво про нього висловився художник Мирон Левицький: «Поезія Б. Олександріва не належить до спонтанно-емоційних виявів. Його творчість – це глибоко пережита й передумана лірика, сповнена спокійної мудрості й зодягнута у філігранну форму поетичних картин, з дотриманням усіх норм поезики й літературної мови. Основним мотивом його поезій є туга за сонцем, тобто за батьківщиною. Поет знає, що він ніколи не повернеться в Україну, і саме тому він думкою на тій межі, якої не дійти!» У творах поета відображено настрої населення окупованих територій, реакцію на події, що відбуваються у даній місцевості.

Після бою

Багряніли поля... Десь на заході сонце померло...
Неозорі ліси наливались тінями вщерть...
Прислухалася ніч... І гармат насторожені жерла
Віщували грозу, віщували невблаганну смерть...
Десь промчав буревій... Піднімалися
хмари над степом...
Вогнеликі громи відізвалися ще раз: «Прощай!..»
І заплакала ніч... І під чорним, роз'ятреним небом
В тишині засинав мій коханий засмучений край... [10, 3].

Окупаційна влада дуже уважно стежила за публікацією творів українських митців у періодичних виданнях, вона балансувала на межі: дозволити, щоб продемонструвати свою лояльність до місцевого населення, чи заборонити, щоб не поширювалися ідеї та думки, що налаштовували населення проти встановленого режиму. Саме тому усі твори, що подавалися до редакцій газет та часописів, дуже пильно переглядалися редакторами та цензорами. Незважаючи на досить прискіпливу цензуру, твори талановитих українських поетів знаходили своє місце в періодичних виданнях Вінниччини.

Багато творів для дітей і про дітей написала українська поетеса Марійка Підгірянки. Мрії про краще майбутнє народу, оспівування краси рідного краю, природи Карпат панують у її творчості. Щоб населення окупованої України краще сприймало її твори, авторка щедро використовує фольклорні мотиви, її вірші – ніжні й легкі – часто нагадують українські народні пісні («Співанки», «Вечір», «Що роблю я, що я дію»).

Щедрий вечір, добрий вечір!..

В мрак-серпанках мріють зорі,
Небо дивні шепче речі,
Линуть голоси в просторі:
Щедрий вечір, добрий вечір!

Дзвонять дзвони десь в далечі,
Темні гори звуки ловлять:
Щедрий вечір, добрий вечір
Добрим людям на здоров'я! [9, 4].

Михайло Мочульський, досліджуючи творчість Марійки Підгірянки, зазначив: «З пісень її віє свіжість, запах пільних квіток, шум і туга наших смерекових лісів. У її піснях – навіть патріотичних – не зустрінеш пустих банальних фраз, декламації, пафосу. Вона співає лише те, що лежить їй на серці, що тиснеться до її уст, вона попросту – талант і то талант щирий, чистий, мов золото, талант, хапаючий своїм ліризмом за серце, мов поранкова весняна молитва жайворонка».

Поетичні твори Валер'яна Тарноградського окупаційного періоду вирізняються прямолінійною публіцистичністю. Коли окупаційна влада вирішує розрити могили людей, репресованих у 1930-ті роки, Тарноградський відгукується на цю подію віршем «Згадай синів своїх могили», якому пізніше судилося обійти закордонну україномовну пресу. З опублікованих у «Вінницьких вістях» творів автор укладає збірку «Поезія», що 1943 р. виходить друком у Вінниці.

Як і більшість поетів, що працювали в умовах окупації Тарноградський звертається до теми творчості Тараса Шевченка. Саме у цей буремний період стає актуальною тема боротьби українського народу проти поневолювачів. Одним із таких віршів стала поезія «Шевченко в засланні».

Шевченко в засланні

Співець народніх мук та бід,
Ти серед нас живий, незмінний,
І образ твій для нас не зблід,
Як дар життя дорогоцінний.
Кобзарських струн чудесний звук
В серцях народніх не загасне,
Їх знає дід, Співає внук,
Ці думи, гнівні та прекрасні.
Співець-Кобзар, сердець владар,
В народніх думках незабутній!
Твій заповіт, безсмертний дар,
В серцях буде присутній...» [7, 3–4]

Богдан-Ігор Антонич – яскрава, оригінальна мистецька постать в українській літературі, поет-новатор, чия творча доля переконливо засвідчує: великий талант, за словами Дмитра Павличка, «обов'язково пробивається крізь тернові хащі ідейних манівців і хитань на шлях передових думок свого часу, шлях, поєднуючий серце художника і серце його народу». Поезії Антонича, написані ще в довоєнний період, надихали українську інтелігенцію, і тому не дивно, що в окупаційній періодиці, зокрема в газеті «Вінницькі вісті», ми можемо побачити його твори, добре відомі працівникам редакції [6, 3]

Творчий шлях Василя Колодія розпочався рано. Ще перед війною вірші юнака з Вінниччини почали з'являтися на шпальтах газет – спочатку районної, а відтак і обласної, і навіть столичної. Василь Колодій писав легко й багато. Окупація Вінниччини внесла свої корективи у долю молодого поета, проте навіть у таких важких умовах поневолення він не переставав писати. Колодій зацікавився історією рідного краю, писав про рідне село, дитинство, про те, як було добре, коли не гриміли гармати й у рідному селі було чути дівочий сміх і гомін веселої дітвори. Зворушують його вірші про матір, про нелегку долю жінки тогочасного села, вірші про земляків-вінничан. Вирізняються вірші про лихоліття війни, про подвиг його земляка Василя Порика у французькому Русі Опору.

Харитон Бородай, Юрій Буряківець, Ярина Вітюк, Євген Яворівський, Федір Дудко у важкі часи нацистської окупації підтримували віру народу в те, що національний дух українців допоможе їм вистояти в лиху годину, зберегти прагнення до свободи й власні традиції. Своїм поетичних творам митці надавали патріотичного звучання і тим самим підтримували віру українців у майбутнє вільного народу.

Поезія часів окупації віддзеркалювала душевні переживання мешканців українських міст і сіл, які перебували на окупованих територіях, їхні прагнення й сподівання. Тому цей вияв повсякденного життя населення поневолених нацистською армією територій є надзвичайно важливим для дослідження низки проблем Другої світової війни. Віршовані твори, написані в часи гітлерівської

навали, можна розглядати як промовисті історичні джерела. Їх осягнення надасть можливість дослідникам зрозуміти багато подій, котрі відбувалися на окупованій території. Талановиті поети, творчість яких представлена в цій статті, на нашу думку, мають належати до когорти відомих українських поетів, а їхні імена сучасники не повинні забувати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гайдабура В.М. На терезах долі / В.М. Гайдабура // Український театр. – К. – 1996. – №. 1. – С. 6–11.
2. Коваль М.В. «Просвіта» в умовах «нового порядку» (1941-1944 рр.) // Український історичний журнал. – 1992. – № 5. – С. 15–28.
3. Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944) / Курилишин К. – Л., 2010. – С. 132–136.
4. Нестеренко В.А. Сценічне мистецтво у військовій зоні України в 1941-1943 рр. // Сторінки воєнної історії України: Збірник наукових статей. Випуск 9, Частина 3. – К., 2005. – 155 с.
5. Шайкан В.О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату “Україна” і військової зони в роки Другої світової війни. Монографія. – Кривий Ріг: Мінерал, 2005. – С. 121–135.
6. Вінницькі вісті. – 1942. – 11 січня. – С. 3.
7. Вінницькі вісті. – 1942. – 12 березня. – С. 3-4.
8. Вінницькі вісті. – 1942. – 5 квітня. – С. 4-5.
9. Козятинські вісті. – 1943. – 7 січня. – С. 4.
10. Літературна газета. – 1943 р.– Грудень. – С. 3

DZIAŁALNOŚĆ INTELIGENCJI LITERACKIEJ W CZASIE NAZISTOWSKIEJ OKUPACJI 1941-1942 LL.

Oksana Salata

Artykuł dotyczący jest aktywności inteligencji literackiej, którzy pozostali na terenach okupowanych i pod reżimem nazistowskim oraz kontynuowali działalność twórczą. Jednak zasady obiektywizmu i historyzmu wymagają ujawnienia przestrzeni literackiej w czasie II wojny światowej, ukazując pełny obraz literackiej i poetyckiej potencjału Ukraińskich artystów. Poprzez swoje prace, poety i pisarzy próbowali pokazać swoją wizję sytuacji na okupowanych terytoriach aby wyróżnić codzienne życie zwykłych ukraińców; wspierać ducha patriotyzmu wśród miejscowej ludności i ich dążeń do wolności. Prace inteligencji literackiej zachęcają do ujawnienia pełnego obrazu tragedii II wojny światowej, a zatem wymagają dalszych badań.

Słowa kluczowe: *inteligencja literacka, poeci, pisarze, życie codzienne, nazistowski reżim okupacyjny, czasopisma.*

THE ACTIVITIES OF LITERARY INTELLECTUALS UNDER THE NAZI OCCUPATION IN 1941-1942

Oksana Salata

The article reveals the activities of literary intellectuals who remained in the occupied territories and under the Nazi regime continued to create and to work. But the principles of objectivity and historicism require the coverage of literary space during the Second World War, revealing the full picture of the literary and poetic potential of the Ukrainian artists. Thanks to historical and genetic, historical and typological methods, we revealed the changes that occurred in the attitudes of writers, poets and population of the occupied territories in the process of cooperation and knowledge of the art of literary intellectuals in conditions of severe political regime. The poets and writers tried to show their own vision of the situation in the occupied territories through their works, to reveal the daily life of ordinary Ukrainians; to maintain the patriotic spirit of the local population and its desire for freedom. Poetry of the occupation reflected

the emotional experiences of the inhabitants of Ukrainian cities and villages, which were in the occupied territories, their aspirations and expectations. This manifestation of the daily life of the people enslaved territories by the Nazi army is extremely important for the study of several problems of the Second World War. Poetic works written during the time of Hitler's invasion, can be considered as an eloquent historical sources. Their comprehension will allow researchers to understand a lot of the events that took place in the occupied territory. Talented poets whose work presented in this article, in our opinion, must belong to the cohort of famous artists of the Ukrainian poetics, and contemporaries should not forget of their names.

Key words: *literary intellectuals, poets, writers, daily life, the Nazi occupation regime, periodicals.*

Стаття надійшла до редакції 02.12.2016

Прийнято до публікації 23.12.2016